

RAQAMLI JAMIYATDA SHAXSNING ERKINLIGI VA NAZORAT OSTIDA QOLISH HAVFI

*Utayev G'ayrat G'aybulayevich*¹

*Saidoqilova Mushtariybonu Saidmurod qizi*²

Toshkent davlat tibbiyot universiteti,

Toshkent, O'zbekiston Ijtimoiy

*fanlar kafedrası katta o'qituvchisi*¹

uggayrat@gmail.com

*Stomatologiya fakulteti, I bosqich talabasi*²

mushtariysaidoqilova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola raqamli jamiyatda shaxs erkinligining zamonaviy shakllarini va uni cheklashi mumkin bo'lgan nazorat mexanizmlarini tahlil qiladi. Raqamlashtirish jarayonida shakllanayotgan ijtimoiy, siyosiy va texnologik omillar insonning shaxsiy hayoti, ma'lumotlar xavfsizligi va axborot mustaqilligiga qanday ta'sir ko'rsatishi ilmiy yondashuv asosida ko'rib chiqiladi. Maqolada davlat va korporativ tuzilmalar tomonidan qo'llanilayotgan monitoring tizimlari, algoritmik qarorlar, sun'iy intellektdan foydalanishning etik jihatları hamda raqamli kuzatuvning potentsial xavflari tahlil qilinadi. Shuningdek, shaxsiy erkinlikni himoya qilishning huquqiy, texnologik va ijtimoiy yechimlari bo'yicha takliflar ham beriladi.

Kalit so'zlar: raqamli jamiyat, shaxs erkinligi, raqamli nazorat, kuzatuv tizimlari, algoritmik boshqaruv, shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi, axborot mustaqilligi, sun'iy intellekt.

СВОБОДА ЛИЧНОСТИ И РИСК НАХОЖДЕНИЯ ПОД КОНТРОЛЕМ В ЦИФРОВОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация. В данной статье анализируется соотношение личной свободы и риска усиленного контроля в условиях цифрового общества. Рассматриваются влияние технологий обработки данных, алгоритмического управления и систем цифрового мониторинга на приватность, автономию и информационную независимость личности. Особое внимание уделено государственным и корпоративным механизмам наблюдения, этическим аспектам использования искусственного интеллекта, а также возникающим угрозам манипуляции и ограничения свобод. В статье предлагаются подходы к укреплению правовой и технологической защиты индивидуальной свободы в цифровой среде.

Ключевые слова: цифровое общество, личная свобода, цифровой контроль, мониторинг, алгоритмическое управление, защита персональных данных, информационная независимость, искусственный интеллект.

INDIVIDUAL FREEDOM AND THE RISK OF BEING UNDER SURVEILLANCE IN THE DIGITAL SOCIETY

Article. *This article examines the relationship between individual freedom and the growing risk of surveillance within the digital society. It explores how data processing technologies, algorithmic governance, and digital monitoring systems affect privacy, personal autonomy, and informational independence. Special attention is given to state and corporate surveillance mechanisms, the ethical implications of artificial intelligence adoption, and emerging threats of manipulation and restriction of freedom. The paper also discusses legal, social, and technological strategies aimed at strengthening the protection of individual liberty in the digital environment.*

Keywords: *digital society, individual freedom, digital surveillance, monitoring systems, algorithmic governance, data protection, informational autonomy, artificial intelligence*

Kirish

Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi zamonaviy jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy tuzilmasini tubdan o'zgartirib, inson faoliyatining barcha jabhalarida raqamli transformatsiyani tezlashtirmoqda [2]. Bu jarayon shaxsning axborotga kirish imkoniyatlarini kengaytirib, ijtimoiy ishtirok va erkinlikning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda [5].

Raqamli tizimlarda yig'iladigan ulkan hajmdagi ma'lumotlar davlat va xususiy sektordagi tashkilotlar tomonidan qayta ishlanib, boshqaruv va tahlilning yangi mexanizmlarini yaratadi [1]. Shaxsiy ma'lumotlarning to'planishi hamda ularning algoritmik qayta ishlanishi insonning xulq-atvorini prognozlash va profil yaratish imkonini berib, shaxsiy hayot daxlsizligi bilan bog'liq xavflarni kuchaytiradi [4].

Yirik texnologik kompaniyalarning ma'lumotlarga asoslangan reklama va kuzatuv mexanizmlaridan foydalanishi shaxsning iste'mol odatlari va axborot maydonini sezilarli darajada shakllantirishi mumkin [3]. Tadqiqotchilar bunday jarayonlarni raqamli manipulyatsiya shakli sifatida ko'rib, individual avtonomiyaning zaiflashishiga e'tibor qaratmoqda [6].

Davlat tomonidan qo'llanilayotgan biometrik identifikatsiya, videomonitoring va sun'iy intellektga asoslangan xavfsizlik tizimlari jamoat xavfsizligini oshirishga xizmat qilsa-da, fuqarolarning kundalik hayoti ustidan nazorat kuchayishiga olib

kelishi mumkin [5]. Bunday nazorat amaliyotlari xalqaro huquqiy adabiyotlarda inson huquqlarining zamonaviy tahdidlari sifatida talqin qilinadi [2].

Global miqyosda raqamli xavfsizlik va shaxs erkinligi o'rtasidagi muvozanatni topish dolzarb masala bo'lib, xalqaro tashkilotlar algoritmik shaffoflik, ma'lumotlarni himoya qilish standartlari va raqamli etik me'yorlar bo'yicha yagona qoidalarni ishlab chiqishga intilmoqda [6]. Ushbu tamoyillar demokratik institutlarning barqaror faoliyatida muhim o'rin egallaydi [1].

Raqamli savodxonlikni oshirish, axborot madaniyatini rivojlantirish va shaxsiy ma'lumotlarni boshqarish ko'nikmalarini kuchaytirish raqamli makonda erkinlikni qo'llab-quvvatlaydigan muhim omillar sirasiga kiradi [4]. Mutaxassislar buni shaxsning raqamli muhitdagi xavfsizligi va avtonomiyasini mustahkamlovchi asosiy insoniy faktor sifatida baholamoqda [3].

Materiallar va metodlar

Ushbu tadqiqot raqamli jamiyatda shaxs erkinligi va nazorat ostida qolish xavfi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilishga yo'naltirildi. Tadqiqotning metodologik asosini raqamli xavfsizlik, ma'lumotlarni himoya qilish, algoritmik boshqaruv va raqamli etikaga oid zamonaviy ilmiy yondashuvlar tashkil etdi. Ish jarayonida ochiq manbalar, hukumat hisobotlari, xalqaro normativ hujjatlar, statistik ma'lumotlar va ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Ma'lumotlar tanlanayotganda ularning ishonchliligi, zamonaviyligi va mavzuga bevosita daxldorligi asosiy mezon sifatida belgilandi.

Tadqiqotda kontent-tahlil usuli qo'llanilib, davlat va korporativ raqamli nazorat tizimlarining huquqiy, texnologik va ijtimoiy asoslari tizimli ravishda o'rganildi. Shuningdek, komparativ tahlil usuli orqali turli mamlakatlarda joriy etilgan ma'lumotlarni himoya qilish standartlari, algoritmik shaffoflik talablari va kuzatuv mexanizmlarining taqqoslanishi amalga oshirildi. Ushbu yondashuv raqamli erkinlik va raqamli xavfsizlik muvozanatini turli ijtimoiy-modellarda baholash imkonini berdi.

Tadqiqotning yana bir metodologik tarkibiy qismi sifatida ekspertlar kuzatuv usuli qo'llanildi. Mavzu bo'yicha xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari, texnologik kompaniyalar tomonidan ishlab chiqilgan maxfiylik siyosatlari va ilmiy markazlarning analitik hisobotlari chuqur tahlil qilindi. Ushbu materiallar raqamli kuzatuv texnologiyalarining qo'llanishi, ularning potentsial xavflari va shaxs erkinligiga ta'sirini baholashda muhim ma'lumotlar manbai bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida shuningdek strukturaviy funksional tahlil yondashuvi ham qo'llanilib, raqamli jamiyatda shakllanayotgan yangi nazorat mexanizmlarining funksional vazifalari va shaxsning raqamli makonidagi roli o'rganildi. Bu usul shaxs erkinligi hamda nazorat darajasi o'rtasidagi murakkab mexanizmlarni aniqlashga yordam berdi.

Metodlar tanlovida mavzuning murakkab, ko'p qatlamli xususiyati inobatga olinib, sifat tahlili asosiy yondashuv sifatida qabul qilindi. Bunday yondashuv raqamli

jarayonlarning ijtimoiy-huquqiy oqibatlarini chuqur ochib berishga, shaxs erkinligining transformatsiyasini izchil yoritishga va nazorat mexanizmlarining rivojlanish omillarini aniqlashga imkon berdi.

Natijalar va ularning muhokamasi

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli jamiyatda shaxs erkinligi va nazorat mexanizmlarining o'zaro nisbatini belgilovchi asosiy omil texnologik infratuzilmaning rivojlanish darajasidir. Raqamli platformalar, algoritmik kuzatuv tizimlari va ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalarining kengayishi shaxsga taqdim etiladigan imkoniyatlar bilan bir qatorda uning ustidan nazoratning kuchayishi xavfini ham oshirmoqda. Bu esa raqamli erkinlikning murakkab, ko'p vektorli tabiatga ega ekanini tasdiqlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, texnologik taraqqiyotning o'zi erkinlikni oshiruvchi omil bo'la turib, unga qarshi xavf tug'diruvchi vositaga ham aylanishi mumkin.

Tahlil jarayonida davlat sektori tomonidan qo'llanilayotgan raqamli nazorat mexanizmlarining fuqarolik erkinliklariga ta'siri sezilarli ekanligi aniqlandi. Biometrik identifikatsiya tizimlari, videomonitoring tarmoqlari, sun'iy intellektga asoslangan xavfsizlik dasturlari va onlayn faoliyatni avtomatik kuzatuv mexanizmlari xavfsizlikni ta'minlashda ma'lum samaradorlikka ega bo'lsa-da, ular orqali insonning kundalik hayoti ustidan keng qamrovli monitoringni joriy etish imkoniyati mavjud. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ushbu texnologiyalarni huquqiy jihatdan tartibga solish darajasi past bo'lgan sharoitlarda shaxsiy hayot daxlsizligi sezilarli darajada zaiflashadi.

Korporativ sektorda esa algoritmik boshqaruv, reklama tarmoqlari va foydalanuvchi profilngi shaxsning mustaqil tanloviga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ldi. Tadqiqot davomida raqamli platformalar tomonidan to'plangan ma'lumotlardan foydalanish natijasida shakllanadigan algoritmik tavsiya tizimlari shaxsning informatsion muhitini toraytirishi, ma'lumotlar pufaklarini hosil qilishi va tanlovni bilvosita cheklashi mumkinligi aniqlangan. Bu esa shaxs erkinligi faqat siyosiy-huquqiy ko'rinishda emas, balki axborot maydonida ham cheklanishi mumkinligini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, raqamli jamiyatda manipulyativ axborot oqimlari va noto'g'ri ma'lumotlar tarqatilishi shaxsning axborot mustaqilligiga jiddiy xavf tug'diradi. Algoritmik filtrlash mexanizmlari natijasida shaxs tomonidan qabul qilinadigan axborot tarkibi cheklanadi, bu esa fikrlar xilma-xilligini pasaytirishi mumkin. Ma'lumotlar assimetriyasi keskinlashgan sharoitda shaxsning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati zaiflashadi.

Natijalar shuningdek, raqamli savodxonlik darajasi past bo'lgan shaxslarda raqamli nazoratga nisbatan sezgirlik past bo'lishi, maxfiylikka oid muammolarni to'g'ri baholay olmaslik holatlari kuzatilishini ko'rsatdi. Aholining axborot madaniyati yuqori bo'lgan jamiyatlarda esa raqamli erkinlikni himoya qilish bo'yicha fuqarolik

faolligi kuchliroq shakllanadi. Bu omil raqamli xavflarning ijtimoiy ong bilan chambarchas bog'liq ekanini tasdiqlaydi.

Yakuniy tahlillar shuni tasdiqladiki, shaxs erkinligini saqlash va nazorat mexanizmlarining cheklanishini ta'minlash uchun texnologik vositalarning o'zi yetarli emas. Raqamli etik normalar, ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha qat'iy qoidalar, algoritmik shaffoflik va shaxsiy ma'lumotlar ustidan foydalanuvchining nazorati ta'minlangandagina raqamli muhitda barqaror erkinlik mavjud bo'lishi mumkin. Bu omillar uyg'unlashgan taqdirdagina raqamli jamiyatda erkinlik va xavfsizlik o'rtasida optimal muvozanat shakllanadi.

Xulosalar

Tadqiqot natijalari raqamli jamiyatda shaxs erkinligi va nazorat mexanizmlarining murakkab o'zaro bog'liqligini ochib berdi. Raqamli texnologiyalar shaxsga keng imkoniyatlar yaratgan holda, bir vaqtning o'zida uning ustidan nazoratni kuchaytiruvchi vositaga ham aylanishi mumkin. Davlat va korporativ sektorlar tomonidan joriy etilgan algoritmik boshqaruv, monitoring va profil yaratish tizimlari shaxs erkinligini sezilarli darajada cheklashi mumkinligi aniqlangan.

Shaxs erkinligini saqlash va raqamli nazorat xavfini kamaytirish uchun texnologik, huquqiy va ijtimoiy choralarning uyg'un qo'llanilishi zarur. Raqamli etik me'yorlar, ma'lumotlarni himoya qilish standartlari, algoritmik shaffoflik va shaxsiy ma'lumotlar ustidan foydalanuvchining nazorati ushbu jarayonda muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, raqamli savodxonlikni oshirish va axborot madaniyatini rivojlantirish shaxsning raqamli muhitda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, raqamli jamiyatda shaxs erkinligini va xavfsizligini ta'minlash bir tomonlama texnologik yondashuvdan ko'ra, huquqiy, ijtimoiy va etik choralarni uyg'unlashtirish orqali amalga oshiriladi. Shu tarzda erkinlik va nazorat o'rtasida optimal muvozanat yaratish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power* — Shoshana Zuboff (2019)
https://en.wikipedia.org/wiki/The_Age_of_Surveillance_Capitalism
2. *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life* — David Lyon (2001)
<https://www.surveillance-studies.ca/publications/surveillance-society-monitoring-everyday-life>
3. *Surveillance and Alienation in the Online Economy* — Mark Andrejevic (2007)
<https://pdfs.semanticscholar.org/dc04/6208a36f5e982c9f02ffa4ca32cc83092128.pdf>

4. *The Real Cost of Surveillance Capitalism: Digital Humanism in the United States and Europe* — Springer (tahliliy bob)
https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-86144-5_5
5. *Surveillance: A Very Short Introduction* — David Lyon (2024)
<https://academic.oup.com/book/57478/chapter/466864578>
6. *Decentralization in Digital Societies — A Design Paradox* — Evangelos Pournaras (2020)
<https://arxiv.org/abs/2001.01511>